

«Ми випустили в них всі патрони...»: колаборація та Голокост у Краснограді Харківської області (жовтень 1941 – червень 1942 рр.)

Радченко Юрій

Радченко Юрій. «Ми випустили в них всі патрони...»: колаборація та Голокост у Краснограді Харківської області (жовтень 1941 – червень 1942 рр.). В статті йде мова про роль структур допоміжної поліції міста Краснограда у Голокості місцевих євреїв. Автор намагався дослідити структури поліції, її підпорядкованість німецьким окупаційним органам. У статті показано, що значну роль у знищенні євреїв у Краснограді зіграла місцева допоміжна поліція. **Ключові слова:** Колаборація, Голокост, допоміжна поліція, розстріли.

Радченко Юрий. «Мы выпустили в них все патроны...»: колаборація и холокост в Краснограде Харьковской области (октябрь 1941 - июнь 1942 гг.). В статье рассказывается о роли структур вспомогательной полиции города Краснограда в Голокосте местных евреев. Автор попытался исследовать структуры полиции, её подчинение немецким оккупационным органам. В статье показано, что значительную роль в уничтожении евреев в Краснограде сыграла местная вспомогательная полиция. **Ключевые слова:** коллаборация, голокост, вспомогательная полиция, растрелы.

Radchenko Yuri. «We Shot Them All...»: Collaboration and Holocaust in Krasnograd of Kharkiv Region (October 1941-June 1942). In article author tried to show the role of the local police in Holocaust in Krasnograd city during WWII. Investigator described the structure of the local police and place in repressive organs of the Nazi occupational regime. From the article one can see big role the auxiliary police of Krasnograd in extermination of the native Jews. **Key words:** Collaboration, Holocaust, Auxiliary Police, Mass Shooting.

Питання колаборації населення України з націонал-соціалістичною Німеччиною в роки Другої світової війни залишається одним з найбільочіших та дискусійних. За словами сучасного українського історика Анатолія Подольського «тема співробітництва неєврейського населення (українців, росіян, © Радченко Ю. Ю.

білорусів, поляків, румунів, молдаван, угорців, кримських татар та інших) з нацистами у переслідуванні та вбивстві євреїв на території України (1941–1944) є сьогодні найбільш складним, вразливим та малодослідженим аспектом сучасної історіографії історії Голокосту» [11. с. 382]. Західні дослідники займалися вивчення феномену колаборації фактично одразу після закінчення Другої світової війни. На території Східної Європи та СРСР тема колаборації була тривалий час потужною зброєю політичної пропаганди проти країн Заходу. Радянські чинники в умовах ведення «холодної війни» звинувачували демократичний світ в наданні притулку воєнним злочинцям. В радянському дискурсі колаборанти фігурували тільки як «буржуазні націоналісти» та покидьки суспільства. З падінням тоталітарної системи та частковим розсекреченням архівів відкрилася можливість для більш повного та сумлінного вивчення проблеми співробітництва населення України та окупованих теренів СРСР з нацистськими окупантами. В результаті вийшли цікаві публікації, де показано роль місцевої поліції та самоврядування у Голокості [наприклад, 1, 6, 8, 9, 10, 12, 13, 17, 19–23] Тим не менше актуальність дослідження обумовлена тим, що залишаються відкритими багато питань: яким мотивами керувалися люди поступаючи на служби до допоміжної поліції? Яку роль вони відіграли у знищенні місцевого єврейського населення? Недостатньо дослідженими залишаються поставлені питання на регіональному мікрорівні. Метою даної статті є: 1)дослідити структуру та підпорядкованість української допоміжної поліції; 2)вивчити роль української допоміжної поліції на території міста Красноград (Харківська область) у переслідуванні та знищенні місцевого єврейського населення. Джерельною базою дослідження виступають матеріали слідчої справи колишнього співробітника допоміжної поліції міста Красноград Павла Дерунова [2], матеріали НДК з вивчення злочинів націонал-соціалізму на території Краснограда [4], опубліковані документи з даної проблематики [3].

Перш ніж приступити до розкриття проблеми, слід розібратися з дефініціями «українська поліція» та «колаборація». В контексті німецької окупації термін «українська поліція» мав скоріше не етнічний, а географічний смисл. Тобто сформована та території України поліція у нацистській офіційній термінології отримувала назву «українська». Аналогічна ситуація була у Латвії, Литві та Білорусії, де місцева допоміжна поліція відповідно отримувала назву латиської, литовської та білоруської поліції часто не зважаючи на етнічний склад її службовців. Хоча більшість службовців української поліції складали етнічні українців, тим не менше у цьому формуванні служила велика кількість етнічних росіян (Східна та Південна Україна), поляків (Галичина, Волинь), фольксдойчів тощо. Тепер щодо терміну «колаборація». Сучасні дослідники розділяють таке явище як колаборація на урядово-державний, соціально-побутовий, культурний та військовий. Під урядово-державною колаборацією прийнято розуміти створення владних структур з іноземних

громадян на окупованих Німеччиною територіях та функціонування цих структур. Соціально-побутовою колаборацією називають співробітництво рядових громадян з окупантами. Прикладом такого співробітництва можуть слугувати органи місцевого самоврядування (районні, міські, обласні, сільські управи). Культурна колаборація була властива країнам з германським населення та не відносить до окупованих районів СРСР. Термін «військова колаборація» означає організацію різноманітних воєнізованих формувань у військових та поліцейських структурах Третього Райху[15, с. 10]. В контексті даного дослідження ми плануємо вивчити проблематику саме воєнної колаборації на прикладі локальної поліції міста Краснограда.

Відповідно до наказу Адольфа Гітлера від 17 червня 1941 року «поліцейське забезпечення» східних територій покладалося на райхсфюрера СС та начальника німецької поліції Генріха Гімлера. Він призначав Верховних начальників СС та поліції безпеки (Hohere SS und Polizeiführer – HSSPF), які були вищими чиновниками у райхскомісаріатах. HSSPF підпорядковувалися Гімлеру. Під їх керівництвом працювали командуючі поліцією порядку та командувачі поліції безпеки та СД, командуючі військ СС та частини поліції порядку, а також локальні служби поліції безпеки та СД.

Вищими фюрерами СС та поліції на Півдні Росії (HSSPF Russland Süd) були: обергрупенфюрер СС та генерал поліції Фрідріх Еккельн (23 червня – 1 листопада 1941 р.), групенфюрер СС та генерал-лейтенант поліції Ганс Адольф Прюцманн (1 листопада 1941 р. – 18 березня 1944 р.) [6, с. 34-37; 7, с. 151; 17, с. 30].

В наказі Гімлера під назвою «Про задачі поліції на окупованих територіях» від 25 липня 1941 року говорилося: «Необхідно створювати охоронні формування з підходящої для нас частини населення окупованих територій... Ці охоронні формування в першу чергу повинні бути створені з українців, мешканців прибалтійських країн та білорусів. Вони повинні бути відібрані з наявних на місцях чоловіків та військовополонених-некомуністів. При виборі мають силу існуючі між шефом поліції безпеки та командуванням Вермахту угоди про звільнення від воєнної служби полонених, котрі до них прибули» [18, с. 17-18].

В загальних інструкціях командуванню групи армій «Південь» про окупаційну політику в Україні від 1 липня 1941 року був спеціальний розділ «Українська міліція». У ньому говорилося: «В інтересах підтримки порядку та охорони життєво важливих для українців організацій та споруд приходиться миритися зі створенням озброєної української міліції. Її кількість, за виключенням невеликих нас ленних пунктів, не повинна перевищувати 1% населення... В особливих випадках...мова може йти про легке озброєння...» [16, с. 60]. Поступово загани української міліції ставали ненадійними, переходячи під контроль українських націоналістів. Це викликало до життя наказ Гімлера від 6 листопада 1941 року, в якому регулювався статус допоміжної поліції у

зоні, яка перебувала під контролем Міністра зі справ окупованих східних територій. Відповідно до наказу, всі створені в цивільній зоні окупації з місцевого населення охоронні та допоміжні частини об'єднувалися у «допоміжну службу поліції порядку» (Schutzmannschaft der Ordnungspolizei) [6, с. 30]. Ця структура розділялася на 4 категорії: «індивідуальна служба» (Schutzmannschaft Einzeldienst) з охорони порядку у містах(охоронна поліція, Schutzpolizei) та сільській місцевості (жандармерія, Gendarmerie); батальйони допоміжної поліції (Schutzmannschaft Bataillonen); пожежна охорона (Feuerschutzmannschaft); допоміжна охоронна служба (Hilfschutzmannschaft), призначена для охорони шталагів, тюрем тощо [6, с. 31; 22, р. 104-105; 14, с. 17]. У звіті начальника Головного управління поліції порядку (Ordnungspolizeihauptamt) Курта Далюге від 1 лютого 1943 року видно, що кількість допоміжної поліції у зоні цивільної адміністрації зросла з 33 000 до 330 000 [3, с. 103].

У воєнній зоні окупації (250-800 км від лінії фронту), куди входила з осені 1941 року Харківська область, ситуація виглядала по іншому. Перші охоронні та поліцейські частини у зоні відповідальності німецької воєнної адміністрації виникли восени 1941 року. Дослідник О. Романько пише, що назва місцевих частин допоміжної поліції «залежала від смаку начальника німецької адміністрації або фантазії керівника самоврядування, при якому вони створювались» [14, с. 16]. На території Фронтової зони ці формування носили самі різні назви: «місцева міліція» (Ortsmilitz), «служба порядку» (Ordnungsdienst), «цивільне ополчення» (Bürgerwehr), «місцеве ополчення» (Heimwehr), «самооборона» (Selbstschutz) [9, с. 44; 14, с. 17].

З ініціативи місцевої окупаційної влади у взаємодії з представниками колабораційної адміністрації багаточисленні охоронні та антипартизанські формування створювалися зусиллями місцевих командних інстанцій Вермахту від командуючого тиловими районами групи армій до командирів з'єднань, начальників гарнізонів, комендатур та польової жандармерії. Їх функції включали забезпечення збору врожаю, охорони комендатур, складів, залізничних станцій, мостів, автомагістралей, таборів військовополонених, де вони повинні були замінити німецьких солдат, приймати участь у антипартизанських та антиєврейських акціях та інше. Ці загони формувалися за територіальним принципом та нараховували від 100 до 250 осіб. Командування, на відміну від більшості східних батальйонів та рот, як правило було місцевим (українським або російським). Однак зрідка командирами загонів ставали райхсдойчі. Особистий склад був представлений місцевими жителями – добровольцями, мобілізованими та звільненими військовополоненими зі шталагів. Озброювалися ці формування в основному з трофейних складів. Встановленої форми одягу не було. Бійці допоміжної поліції ходили у червоноармійській формі, німецькому обмундируванні, а також в цивільному одязі з нарукавною пов'язкою, де

були різні написи [5, с. 492]. За станом на лютий 1943 року загальна кількість загонів допоміжної поліції в тилкових оперативних районах оцінювалася німецьким командуванням в 60-70 тисяч осіб [3, с. 145].

У довоєнному Краснограді єврейська громада складала 547 осіб [10, с. 192]. На жаль, достеменно невідомо, яка кількість цих людей змогла евакуюватися на Схід. З приходом 20 вересня 1941 року німецьких окупантів в місті була сформована допоміжна поліція, якою керувала особа на прізвище Замжицький. Серед активних поліцейських був Дерунов Павло Родіонович. Він народився у 1908 році у Краснограді у сім'ї робітників. Під час колективізації був репресований (висланий до Казахстану) органами радянської влади за відмову здати хліб державі. Після встановлення окупаційного режиму вступив на службу до допоміжної поліції разом зі своїм братом Василем у жовтні 1941 року за запрошенням начальника поліції Замжицького. З січня 1942 року Павло Дерунов працював начальником пожежної охорони міста Краснограда. Він був помічений у видачі нацистам радянських солдат, які потрапили в оточення. Наприклад, у травні 1942 року він передав окупантам 14 червоноармійців (серед них був один офіцер), які ховалися у будинках по Новопрокладеній вулиці. За такі акції він був двічі нагороджений окупаційною владою. Першого разу йому дали суму грошей у розмірі 1000 карбованців. Іншого разу – костюм та скромну суму грошей. Брат Павла Дерунова вступив до Ваффен-СС та виїхав до Німеччини [2, арк. 1-10].

Ймовірно за все кількість євреїв у Краснограді під час вступу нацистських окупантів не перевищувала сотні осіб. З перших тижнів окупації євреїв фізично експлуатували нацисти та колаборанти. Відомо, що у грудні 1941 року поліцейські вивели декілька сімей євреїв для розчисти снігу біля будинку поліції [2, арк. 46].

Пограбування євреїв стало звичайним явищем. Під час вищезгаданої акції у грудні 1941 року Дерунов побачив на працюючому євреї Райкіні добру одягу. Дерунов та інші поліцейські підійшли до Райкіна та змусили його роздягнутися. Вони зняли з нього каракулеву шапку, зимне пальто з каракулевим коміром та хромові чоботи. Замість цього поліцейські видали Райкіну брудну пілотку, подерту шинель та подерті черевики. Коли Райкін все це одягнув, Дерунов та інші поліцейські довго реготали [2, арк. 46].

У січні 1944 року свідок тих подій Спиридон Кашуба свідчив, що пограбування поліцейськими євреїв відбувалося з санкції окупаційної влади У травні 1942 року окупанти зігнали всіх євреїв до одного будинку. Десь числа 15-16 поліцейські (в тому числі П. Дерунов) увірвалися до цього будинку та звалтували чотирьох єврейських дівчат. За словами С. Кашуби «за прямої участі Дерунова П. Р. була розстріляна родина єврея Луцького Григорія Семеновича (з жінкою) та ще чотирьох, прізвища яких я не пам'ятаю. Крім того, були розстріляні родини євреїв Різак (дружину та двох дітей), Драйфельд (з дружиною), Лопаткін (з

дружиною), Розташ (з батьком, матір'ю та дитиною) та інші. Всього 32 родини, але чи приймав пряму участь Дерунов – мені невідомо.

З поліції Дерунов П. Р. перейшов начальником пожежної охорони лише тому, щоб хоч трохи приховати сліди злочинів. Вони (поліцейські – Р. Ю.) нагабували багато добра євреїв, накопичили немало червоноармійського та офіцерського обмундирування... Все це знаходилося на його квартирі» [2, арк. 37-39].

За словами свідка Губенка Семена, «грабував радянських людей не тільки сам Дерунов, але і його дружина. Вона у єврея Інтштейна забрала дзеркало, всі подушки, тони дві вугілля та інше. Як він сам, так і його дружина говорила: «Був ваш час, а тепер ми поживемо» [2, арк. 44].

У червні 1942 року нацисти провели акцію з ліквідації євреїв Краснограда. За свідченням Павла Дерунова тоді «були проведені масові арешти єврейських сімей у місті. Я приймав участь в затриманні євреїв, стояв в оточенні, озброєний гвинтівкою на Покровській вулиці. Окрім мене в арешті євреїв приймали участь поліцейські Скорий Іван, Губа Павло Федорович, Чумак Іван Романович та інші. Скільки людей затримали, точно не пам'ятаю, в поліцію вели їх двома партіями, приблизно по 10 осіб. За прізвиськом з них знаю одного Рабкіна, інших раніше бачив у місті, але прізвищ їх не знаю...» [2, арк. 24-25].

Всіх затриманих доправили до красноградської поліції, де посадили до камер. Там євреї знаходилися три дні. На четвертий день їх вивезли до Коваленкового лісу, що знаходиться біля села Наталіно та розстріляли. Павло Дерунов свідчив: «Так, я дійсно приймав участь у арешті сімей євреїв, тобто, як я вже сказав, був у оточенні. На третій день після їх арешту мене викликали до поліції та разом з поліцейськими Птахою, Аджигіреєвим, Скорим та Савохою. На одній підводі нас відвезли до Коваленкового лісу. Євреї були вже там, і я разом з вказаними поліцейськими та трьома німцями за командою начальника поліції міста – німця Абського з автомату їх розстріляли...

...Я відмовлявся, мотивуючи це тим, що у мене стоїть робота у пожежній команді, але німець, котрий проводив нагляд над поліцією – Абський, що знаходився там, наказав мені – через перекладача, без розмов виконувати накази начальника поліції Савохи, і я погодився...

Євреїв вивезли окремо на одній машині, котра була закрита брезентом, а ми, тобто Савоха, Птаха, Аджигіреєв та Скорий, виїхали на бричці, що була запряжена двома кіннями...

Коли ми приїхали до лісу, машина з євреями була вже там. У лісу була вкопана яма, приблизно метра 4 у довжину та 3 метра у ширину. Німець, котрий наглядав за поліцейським, Абський, велів нам встати приблизно в 14 метрах від ями. Після цього Савоха видав нам патрони, ми зарядили автомати і німець наказав євреям виходити з машини. Євреїв постріляли ряд на краю ями, й ми випустили у них всі патрони» [2, арк. 27-29].

За оцінками Дерунова тоді у Коваленковом лісу біля села Наталіно було розстріляно 28 осіб. З них абсолютну більшість склали люди похилого віку, а також – 4 підлітки років 7-15 та 8 жінок [2, арк. 27-29].

Радянські слідчі органи, які проводили розслідування злочину знищення нацистами та колаборантами красноградських євреїв у грудні 1943 року констатували, що у Коваленковому лісі було розстріляно «біля 90 осіб єврейського населення» [4, арк.89]. Тобто акція, у якій група красноградських поліцейських брала участь, була не поодиноким. На цьому місці окупаційною владою було проведено принаймні ще один розстріл. Радянська комісія з розслідування нацистських звірств констатувала: «Трупів розстріляних були скинуті у яму у безпорядку й встановити їх особистість не представляється можливим у зв'язку з тим, що з часу розстрілу у червні 1942 року пройшло півтора року.

Очевидців з громадян села Наталіно на місці розстрілу не було, однак вказані колгоспники, які приймали участь в комісії з розкопок могили розказали комісії, що в літній період, приблизно в червні місяці 1942 року на автомашині у кількості двох, перед вечором з міста Краснограду німецьким окупантами були вивезені в село Наталіно на відстань приблизно пів кілометра до яру Глинищах єврейське населення, де по зв'язаному розстрілювали, при чому розстріляні окремі громадяни були скинуті до ями ще живі та закидані землею, з ями було чути гул та стогони людських голосів». Вдалося встановити окремі прізвище розстріляних: Грінберг Ганна Вульфівна (лікар красноградської поліклініки), Грін, Гольдштейн, Гоплянко, Греблінка, Гостева та інші [4, арк. 89].

Структури допоміжної поліції почали формуватися на території окупованих теренів СРСР у перші тижні нацистської інвазії у СРСР. Ці формування перебували під повним контролем райхсфюрера СС та його поліцейського апарату. На території фронтової зони у формування допоміжних сил з місцевого населення приймали участь тиліві структури Вермахту. До допоміжної поліції, яка мала особливо на території фронтової зони різноманітні назви, вербувалися представники самих різних прошарків – звільнені з таборів військовополонені, незадоволені радянською владою та інші. Національний склад української допоміжної поліції був самий різноманітний. У її загонах, окрім українців, служили етнічні росіяни та представники інших етносів, які мешкали на території України. Єврейське населення протрималося в Краснограді під час нацистської окупації 8 місяців, і було розстріляно під час однієї чи двох «акцій» у черні 1942 року. З жовтня 1941 до червня 1942 року євреї систематично піддавалися пограбуванню знущанню та фізичній експлуатації зі сторони німецьких окупантів та місцевих колаборантів. Розстріли красноградських євреїв проводилися локальною допоміжною поліцією під німецьким командуванням.

Література

1. *Арад И.* Катастрофа евреев на оккупированных территориях Советского Союза (1941–1945). – Том I, том II / И. Арад– Днепропетровск, 2007.
2. *Архів* Харківського областного управління СБУ (АХОУСБУ). – Спр. 29962
3. *Державний архів* Харківської області (ДАХО). – Ф. Р-4743. – Оп. 1. – Спр. 22.
4. *Дробязко С.* Вспомогательная полиция в зоне военного управления / С. Дробязко // Иностранные формирования Третьего рейха. – М., 2009.
5. *Жуков Д., Ковтун И.* Русская полиция / Д. Жуков, И. Ковтун – М., 2010.
6. *Залесский К., Хауссер П.* Черная гвардия Гитлера. Ваффен-СС в бою / К. Залесский, П. Хауссер. – М., 2007.
7. *Кандель Ф.* Книга времен и событий. История евреев Советского Союза. Уничтожение еврейского населения (1941–1945) / Ф. Кандель. – Том. 5 – М., – 2006
8. *Ковалев Б.* Коллаборационизм в России в 1941–1945 гг.: типы и формы / Б. Ковалев. – Великий Новгород, 2009.
9. *Круглов А.* Потери евреев Украины в 1941–1944 гг. / А. Круглов. – Х., 2005.
10. *Подольский А.* Проблема коллаборации на Украине в период Холокоста: некоторые аспекты исследования и историографии / А. Подольский // Друга світова війна та доля народів України: Матеріали 2-ї Всеукраїнської наукової конференції. – К., 2007.
11. *Поль Д.* Властители и поработенные. Немецкая оккупация и общества Европы / Д. Поль // Третий рейх. Расцвет и крах империи / Пер. с нем. Е. Жирновой, М. Лебединского.– Х., 2009
12. *Прусин А.* Украинская полиция и Холокост в генеральном округе Киев, 1941–1943: действия и мотивация / А. Прусин // Голокост і сучасність. – 2007. – № 1.
13. *Романько О.* Коричневые тени в Полесье. Белоруссия 1941–1945 / О. Романько. – М., 2008.
14. *Семенов К.* Фольксдойче на службе Рейху // Дробязко С. И., Романько О. В., Семенов К. К. Иностранные формирования Третьего рейха / К. Семенов. – М., 2009.
15. *Скоробогатов А. В.* Харків в роки німецької окупації (1941–1943) / А. Скоробогатов. – Х., 2004.
16. *Станкерас П.* Литовские полицейские батальоны. 1941–1945 г. / П. Станкерас. – М., 2009.
17. *Трагедия Литвы: 1941–1944 годы.* Сборник архивных документов. – М., 2006.
18. *Чуев С.* Спецслужбы Третьего рейха. Книга вторая / С. Чуев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.rus.ec/a/28034>
19. *Dean M.* Collaboration in the Holocaust. Crimes of the local Police in Belorussia and Ukraine, 1941–1944 / Dean M. – New York, 2000.
20. *Dean M.* Soviet Ethnic Germans and the Holocaust in the Reichskommissariat Ukraine, 1941–1944 // The Shoa in Ukraine: History, Testimony, Memorialization / M. Dean. – Bloomington, 2008.
21. *Kangeris K.* „Closed“ Units of Latvian Police – Lettische Schutzmannschafts – Bataillonne: Research Issues and Pre-History / K. Kangeris // The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940–1991. Selected Research of the Commission of the Historians of Latvia. – Riga, 2005.
22. *Pohl D.* The Murder of Ukrainian’s Jews under German Military Administration and in the Reich Commissariat Ukraine / D. Pohl // The Shoa in Ukraine: History, Testimony, Memorialization. – Bloomington, 2008.